

HERCEG-NOVI U SREDNJEM VIJEKU

*»Novi Grade, sjediš nakraj mora
i valove brojiš niz pučinu,
kako starac na kamen sjedeći
što nabraje svoje brojanice.«*

Njegoš

UVOD

U našoj historiografiji postoji više radova koji se odnose na ovaj period razvoja Herceg-Novog. To su uglavnom radovi koji obrađuju užu problematiku, kao što je rad I. Voje »Sukno iz Hercegnovega«, koji obrađuje problematiku oko osnivanja i rada tkalnice u Novom. Imamo par radova od Bogumila Hrabaka: »Proizvodnja i prodaja soli u Herceg-Novom i odnosi sa Dubrovnikom u vezi sa tim (1482—1538)«, »Vijesti o utvrđivanju Hercegnovog 1508. i 1493—1494. godine«, ali se sadržaj ovih radova samo dotiče problematike vezane za Herceg-Novi iz perioda prije 1482. godine. Rad T. Popovića, »Herceg Novi«, obuhvata širi period, od osnivanja grada pa do pada Venecije 1797. godine. Ova monografija, objavljena 1924. godine, ne ulazi dublje u analizu društveno-političkih zbivanja, a o privrednoj istoriji grada u periodu do 1482. godine gotovo da nema ništa.

O životu grada do 1482. godine pisano je dosta, ali ne kao zasebne studije nego u okviru drugih tema.

Jedini do sada objavljeni rad koji šire analizira istoriju grada od 1382. do 1482. godine je rad B. Hrabaka: »Herceg-Novi u doba bosanskohercegovačke vlasti (1382—1482)«. Rad je dosta iscrpno obuhvatio političku i privrednu istoriju grada, ali su, po meni, izostala tri značajna poglavlja: o religiji, o urbanističkom liku grada i poglavlje o kulturi.

Ja sam pokušao u ovom radu da nešto kažem o prva dva poglavlja, tj. o religiji i urbanizmu, dok o kulturi nisam našao ništa što bi moglo da se stavi kao sadržaj naslova »Kultura«.

OSNIVANJE GRADA

Za većinu gradova ne možemo utvrditi tačan datum njihovog nastanka, iz jednostavnog razloga što mnoštvo gradova nastaje tokom višegodišnjeg perioda. Nastanak i razvoj gradova u srednjovjekovnoj Bosni uslovlila je trgovina i razvoj rudarstva. Dolazi do formiranja naselja, uglavnom na raskršćima trgovačkih puteva. Na putu kojim prolaze karavani osnivaju se stanice-konačišta, a u zavisnosti od značaja puta, oko konačišta se postepeno formira naselje.

Razvoj rudarstva u srednjovjekovnoj Bosni je drugi faktor koji je uslovljavao nastanak gradskih naselja. Otvaranje rudnika značilo je i podizanje naselja u neposrednoj njegovoj blizini.

Treći način nastanka srednjovjekovnih gradova je na lokalitetima antičkih gradova, čime se njihov kontinuitet postojanja nastavlja i u srednjem vijeku.

Ova naselja su se postepeno razvijala, u zavisnosti od privredne djelatnosti za koju su bila vezana, a povećanjem obima te djelatnosti povećavao se i broj stanovnika, tako da naselje prelazi u viši rang naselja po tipologiji naziva srednjovjekovnih gradova: *mercatum*, *oppidum*, *burgus*, *castrum*.¹ Iz ovoga proizilazi da »de facto« i ne postoji, za većinu gradova, godina njihovog nastanka jer je oni i nemaju.

Način na koji je nastao Herceg- Novi je sasvim drukčiji. On spada u onu malu skupinu gradova čija je godina nastanka konkretno određena. Osnivanju Herceg- Novog 1382. godine su posredno uslovlila šira politička zbivanja krajem sedamdesetih godina XIV vijeka. Tada se vodi rat između Venecije i Đenove, dva velika takmaca za primat na Sredozemlju. Tvrtko I podržava Veneciju, što izaziva protest Dubrovnika koji otkazuje sve ugovore sa Bosnom, pa se Bosna našla u nekoj vrsti privredne blokade, jer je gotovo cjelokupna izvozno- uvozna trgovina Bosne bila bazirana na posredništvu Dubrovnika. Kada je trg Drijeva dobila Ugarska, Tvrtko je bio prisiljen da pristupi osnivanju novih gradova na moru ili sa ishodištem na more. »Gubitak Drijeva, koje je morao da ustupi Mađarima, bio je neposredan podsticaj da pristupi podizanju novih gradova na obali Jadranskog mora, koji su imali da postanu nova bosanska tržišta soli, kao i luke pogodne za spoljnotrgovinsku razmjenu. Time bi se smanjila velika upućenost Bosne na Dubrovnik kao i njegov presudan uticaj na razvoj bosanske privrede.«² Dakle, razlozi koji navode Tvrtka I da osnuje nove gradove su privredno- politički, a privremeni gubitak Drijeva je bio neposredan povod da dođe do osnivanja Novog i Brštanika. Ideja

¹ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978, 132—142. dalje.

² D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Djela Naučnog društva BiH, knj. XVIII, Sarajevo, 1961, 37/38. dalje.

o podizanju Novog nije proizašla kao težnja stanovništva matične župe Dračevica, nego kao izraz težnji i interesa bosanske države i njenog vladara.

Lokacija za podizanje novog grada odabrana je pažljivo i svrshodno potrebama bosanske države. Lokalitet određen za podizanje grada nalazio se na sjevernoj strani ulaza u Zaliv Boke kotorske, u župi Dračevici.

Župu Dračevicu su naselila slovenska plemena tokom VII vijeka, po navodu K. Porfirogenita to su bila srpska plemena.³ Župa se nalazila između Igala i Risna na jugu i na tom potezu izlazila je na obalu Boke kotorske. U zaleđe župa se protezala preko Krivošija, obuhvatala Grahovo i tu se graničila sa južnim dijelom nikšičke teritorije.⁴ Župa je bila dosta plodna, a dijelila se na tri polja: Sutorina, Kameno i Kutsko i kao takva bila meta čestih napada i uzrokom obračuna vlasteoskih porodica. Nakon Dušanove smrti 1355. godine, župa Dračevica se nalazi u sastavu feudalnog teritorija kojim je upravljao Vojislav Vojnović. Kada je Vojislav umro, Nikola Altomanović potiskuje njegovu udovicu Goislavu što dovodi do poznatog rata između Altomanovića sa jedne i kneza Lazara i bana Tvrtka sa druge strane. Rat je završen 1373. godine porazom Altomanovića, a njegov teritorij je podijeljen između kneza Lazara, bana Tvrtka i Đurda Balšića, koji se pozivao na rodbinske veze i na osnovu njih učestvuje u podjeli Altomanovićevih teritorija. On je u toj diobi dobio Trebinje, Konavle i župu Dračevicu. Početkom 1377. godine Dračevica je priključena Bosni. Za svog namjesnika u Dračevici Tvrtko I je postavio Grubača iz porodice Volkašević, koja je od ranije živjela u Dračevici i bila jedna od najutjecajnijih porodica tog vremena u ovom kraju. Grubač Volkašević je kasnije, istovremeno sa upravom u župi Dračevici, kao župan, preuzeo i upravu u novoosnovanom gradu. Osnivanjem Novog ne dolazi do privredno-političkog zapostavljanja župe Dračevica, ona i dalje nezavisno od Novog nastupa u trgovini u kojoj joj je najčešći partner kotorski patricijat.⁵

Nakon donošenja odluke o osnivanju grada pristupilo se izgradnji gradskih zidina. Gradnja prve tvrđave započeta je krajem maja 1382. godine, a završena je septembra iste godine. Prvo utvrđenje nalazilo se na samoj obali Topaljskog zatona nedaleko od ulaza u Zaliv Boke kotorske. Lokacija gradskog terena bila je povoljna za odbranu od eventualnog napada, što je u tom periodu razvoja vojnih strategija bio jako značajan faktor u odbrani grada. Ova okolnost je Novom davala i vojno-strategijski značaj. Pored

³ M. Zloković, Slovenska župa Dračevica, Boka I, Herceg-Novi, 1969, 55. dalje.

⁴ Isto, 56.

⁵ B. Hrabak, Herceg-Novi u doba bosanskohercegovačke vlasti (1382—1482), Boka 10, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg-Novi, 1978, 8. dalje.

toga u neposrednoj blizini grada postojali su povoljni uslovi za pristanak brodova i gradnju luke. U blizini grada na rječici Sutorini podignut je i trg soli sa skladištima, a prve lađe natovarene solju dolaze već u avgustu 1382. godine, što je za novi grad značilo i početak njegovog života. Novi je po načinu nastanka planski stvoren grad,⁶ što znači da je grad, podignut sa tačno definisanim ciljem i namjenom, a to je da tu bude trg soli.

Ime Herceg-Novi, koje grad danas ima, nije bilo prvo ime grada koji je 1382. godine osnovao Tvrtko I. Ovim imenom grad se počinje nazivati nakon što je Stjepan Vukčić Kosača uzeo titulu »hercega od svetog Save«, 1448. godine. Prvo ime za grad osnovan 1382. godine u Dračevici bilo je Sveti Stefan. Razlog što je grad dobio ime ovog sveca treba tražiti u sljedećim navodima: Tvrtko I se krunisao 1377. godine u manastiru Mileševi za kralja »Srbijem i Bosni«, čime je preuzeo nemanjičko predanje, odnosno proglasio se nasljednikom Nemanjića. Tvrtko je i bio potomak kralja Dragutina Nemanjića po ženskoj liniji, a zaštitnik kuće Nemanjića bio je sv. Stefan, koga je za zaštitnika svoje krune uzeo i Tvrtko I Kotromanić. U narodu je još uvijek bila živa uspomena na Nemanjiće pa je i to bio razlog što je Tvrtko novoosnovanom gradu dao ime Sveti Stefan. U povelji izdatoj 2. decembra 1382. godine, kojom se zabranjuje prodaja soli u Novom, Tvrtko u svojoj zahvalnici sv. Stefanu o ustanovljenju grada kaže: »... molenijem tvojim prijev blagodat od Gospoda Boga i spodobljen bih venca i čsti i ksifetra carska prvih moih roditelj svetih, gospode srbske, kraljev i car, i posleduje žitiju ih, i vere, i pravilom carskim, ... obrate kraljevstvo mi v Primori v župi dračevičkoj mesto podobno na s'zidanje grada, i togda prizvah na pomošt Gospoda Boga i svetago i velikago mučenika i arhidijakona Stefana, ... i v ime jego s'zdah grad na rečenem meste, i narekoh ime jemu Sveti Stefan, ...«. ⁷ Iz navedenog teksta povelje jasno se vidi da je prvo ime grada bilo Sveti Stefan.

B. Hrabak u svom radu »Herceg-Novi u doba bosanskohercegovačke vlasti (1382—1482)«, kaže: »Oko imena Herceg-Novog nepotrebno se insistiralo da se naselje prvobitno zvalo Grad Svetog Stefana, a da je tek kasnije postalo uobičajeno ime Novi Grad ili prosto Novi. Svečevo ime pominje se tek u gradskoj povelji, izdatoj tek 2. decembra 1382, dok se još u prvoj polovini oktobra iste godine u Dubrovniku zna samo za Novi Grad (Castrum Novum), koji se naziv neće mijenjati, bar u dubrovačkim službenim spisima.« ⁸

Mislim da se prethodna konstatacija ne može prihvatiti, svačako ne u cjelini, kao tačna. Grad je osnovao Tvrtko I, a ne Dubrovnik, pa je jedino Tvrtko i mogao da da ime gradu. Osim toga

⁶ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja ...*, 53.

⁷ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Graz, 1964, 201.

⁸ B. Hrabak, *Herceg-Novi u doba ...*, 10.

ni u dubrovačkim dokumentima nije se upotrebljavalo samo ime Novi Grad nego, mađa rjeđe, i Sveti Stefan, što znamo iz jednog dokumenta Dubrovačkog arhiva koji datira iz 1411. godine u kom se Herceg-Novu naziva villa Sancti Stefani.⁹ To što ga Dubrovčani nazivaju Novi Grad može se objasniti nepoznavanjem pravog imena u Dubrovniku za novoosnovani grad, što je vjerovatno pogotovo ako uzmemo u obzir činjenicu da je Dubrovnik, zbog osnivanja Novog i Brštanika, povukao iz Bosne svoje građane i zabranio trgovinu i uopšte kontakte svojim građanima sa Bosnom i prekinuo sve veze sa Tvrtkom I. Da ime Sveti Stefan nije bilo poznato savremenima u prvim godinama nakon osnivanja grada, govore nam sljedeći nazivi koji su se upotrebljavali za ovaj grad: castrum de Sottorina,¹⁰ Castel nuovo di Dracevica.¹¹

Tvrtkova povelja od 2. decembra 1382. godine, kojom se zabranjuje trgovina soli u Svetom Stefanu je dokaz više u prilog tezi da je Sveti Stefan etimološko ime za Herceg-Novu.

Vidjeli smo da se grad u dubrovačkim spisima najčešće naziva Novi grad ili samo Novi, što je imalo za posljedicu da ovaj naziv za grad vremenom potisne iz upotrebe prvo ime koje je grad imao i bude prihvaćen kao ime koje će se zadržati do danas s tom razlikom što će se grad nakon Stjepanova krunisanja 1448. godine nazivati Herceg Novi, a kasnije će se ustaliti naziv Herceg-Novu.

UTICAJ POLITIČKIH ZBIVANJA NA HERCEG-NOVI

Ako bismo uzeli da proučavamo istoriju Herceg-Novog od dana osnivanja 1382. godine pa do danas, morali bismo je podijeliti na više perioda. Tema ovoga rada obuhvata prvi period razvoja grada. Po vremenskom trajanju ovaj period obuhvata razdoblje od jednog stoljeća.

Za ovaj period se može reći da je period slobodnog razvoja Herceg-Novog. Grad se u ovom vremenu nalazio pod vlašću bosanskih kraljeva i vlasteoske porodice Hranić-Kosača. U razdoblju od 1382. do 1482. godine Herceg-Novu upravljaju prvo kralj Tvrtko I, a zatim za kratko kralj Dabiša, čije vladanje nije imalo nikakvog odraza na Novi osim što je grad došao u ruke Sandalja Hranića I od tada pa do 1482. godine grad se nalazio u posjedu feudalnih gospodara jugoistočnog dijela bosanske države iz porodice Hranić-Kosača.

Svaki od perioda vladanja pojedinih ličnosti odrazio se na život grada. Ako ovu okolnost uzmemo kao mjerilo, uslovno rečeno,

⁹ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja...*, 123.

¹⁰ M. Dinić, *Zemlje hercega Svetoga Save*, Glas SAN CXXXII, Beograd, 1940, 32. dalje.

¹¹ T. Popović, *Herceg Novi, Istorijske bilješke I*, Herceg Novi, 1924, 7/8 dalje.

imat ćemo četiri perioda u vremenu od 1382. do 1482. godine. Ovu podjelu sam napravio radi lakšeg praćenja političkih zbivanja, a na osnovu vladanja i djelatnosti pojedine ličnosti.

Prvi period, po navedenom kriteriju, je vrijeme od osnivanja grada 1382. pa do 1395. godine. Ovaj period u životu grada je vezan za ime kralja Tvrtka I Kotromanića. Tvrtko je i najznačajnija ličnost za Herceg-Novu, jer je on osnovao grad, dok vladanje kralja Dabiše nije imalo nikakvog uticaja na život grada. U vrijeme vladanja bana, a od 1377. godine kralja Tvrtka I, Bosna je proširena i imala najveći teritorijalni opseg u svojoj istoriji. Ovo je vrijeme kada Bosna doživljava snažan privredni napredak. Kroz nastojanje privredne emancipacije Bosne, došlo je do osnivanja Herceg-Novog, čijim se osnivanjem bosanska privreda trebala da oslobodi uvoznog izvoznog posredništva Dubrovnika. Osnivanje Novog je izazvalo veliki strah u Dubrovniku, jer je primat Dubrovnika u posredničkoj trgovini sa Bosnom bio ugrožen. S tim u vezi Dubrovnik je poduzeo privredno-političke mjere kojima je želio da prisili Tvrtka da odustane od namjere podizanja trga soli u Novom. Dubrovčani povlače svoje trgovce iz Bosne i zabranjuju posadama svog brodovlja da dovoze so u Novi, a za prekršioce su predviđene i kazne. Za kontrolu dovoza soli u Novi, pred grad su poslani galije sa zadatkom da prate kretanje brodova natovarenih solju i da onemoguće njihovo iskrcavanje u Novom.

Tvrtko I je odgovorio sličnim mjerama. On krajem septembra 1382. godine izdaje naredbu, kojom je svojim podanicima zabranio da kupuju so u Dubrovniku.¹ Ovo je bio početak sukoba, zbog Novog između Dubrovnika i kralja Tvrtka I, a nastaviće se i nakon Tvrtkove smrti sve do 1482. godine. Za sve ovo vrijeme Dubrovnik će nastojati da onemogući razvoj Novoga, ali i da ga priključi svom teritoriju. Razlog što Novi, još u vrijeme kada je njime upravljao Tvrtko, nije postao snažan privredni centar je izdavanje povelje Tvrtka I 2. decembra 1382. godine Novom, kojom se ukida prodaja soli u Novom i zabranjuje dalja izgradnja solila.² Ovom odlukom ponovo se uvodi stara praksa da se može trgovati solju samo na četiri mjesta: Drijeva, Dubrovnik, Kotor i Sv. Srđ. Ovu odluku kralja Tvrtka uslovilo je ponovno priključenje trga Drijeva Bosni.

Još jedan razlog što je Novi zapostavljen za vrijeme Tvrtkove vladavine je taj što je Bosni 1385. godine priključen Kotor i bio u njenom sastavu sve do Tvrtkove smrti 1391. godine. I pored ove zabrane u Novom se nastavilo sa trgovinom soli, ali razumljivo u mnogo manjem obimu. No Dubrovniku i to smeta, pa traži intervenciju ugarske kraljice Marije, koja im izlazi u susret i zabranjuje svojim podanicima iz Dalmacije i Hrvatske dovoz vina i soli u

¹ B. Hrabak, Herceg-Novu u doba ..., 18.

² D. Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, 38.

Novi. Zabrana je izdata aprila 1383. godine, a na zahtjev Dubrovnika obnovljena je i naredne 1384. godine.³

Drugi period razvoja Herceg-Novog vezuje se za ime feudalnog gospodara Sandalja Hranića, sinovca vojvode Vlatka Vukovića, koji je poslije pogibije Pavla Radenovića 1415. i smrti Hrvoja Vukčića 1416. godine postao najznačajnija ličnost u Bosni. Dolaskom Novog u Sandaljev posjed oživljavaju protesti Dubrovnika, jer Sandalj ponovo aktivira trg soli u Novom. Dolazi do niza mjera kojim Dubrovnik nastoji da spriječi prodaju soli u Novom, a time i njegov privredni razvoj i značaj. Pored obećanja, koja je Sandalj davao Dubrovniku da neće podsticati trgovinu soli u Novom, i dalje se trgovalo ovim artiklom. Dubrovčani su na razne načine nastojali da privole Sandalja da prestane sa trgovinom soli u Novom. Oni se obraćaju čak i Jeleni, Sandaljevoj ženi, kako bi preko nje uspjeli da odvrate Sandalja od namjere da prodaje so u Novom. Da bi onemogućili bilo kakvu konkurenciju koja bi došla razvojem Novog, Dubrovnik nudi mogućnost Sandalju da pravi pravoslavnu crkvu u Dubrovniku, a kao protuuslugu traži da Dračevicu sa Novim preda Dubrovniku.⁴ Međutim, ova ponuda Dubrovnika nije realizovana.

Treće i najznačajnije poglavlje, pored čina osnivanja, za Novi, vezano je za ime i djelatnost Stjepana Vukčića Kosače, Sandaljevog sinovca.

Nakon Sandaljeve smrti 1435. godine njegov nasljednik se suočio sa nizom poteškoća, jer je mnogo onih koji žele da iskoriste smrt Sandalja Hranića i da zauzmu dijelove njegove zemlje. Najopasniji Stjepanov protivnik je ugarski kralj Zigmund, koji želi da zauzme Hum. Vojvoda Radoslav Pavlović je takođe nastojao da iskoristi pometnju koja je nastala Sandaljevom smrću i da proširi svoju teritoriju na račun nasliedene Stjepanove oblasti. Njegov cilj je bila Dračevica i Vrsinje, gdje je imao svojih pristalica.⁵ Međutim, on nije ozbiljnije mogao da ugrozi Stjepana, iako je oduzeo dio njegovih teritorija.

I Venecija je živo bila zainteresovana za Stjepanove teritorije. Njene akcije, u tom smislu, vođene su preko kotorskog kneza, a direktno su vezane za Novi. Knez Kotora pokušava da preko gradskog kastelana u Novom dobije grad. Značajnu ulogu u ovim nastojanjima Venecije da dobije Novi, imao je Dubrovnik. Dubrovnik je i sam bio jako zainteresovan za Novi i nastojao je da ga priključi u svoju upravu, ali sada kada je ta mogućnost dolazila od Venecije, Dubrovnik je sve svoje akcije usmjerio tako da grad ostane u rukama Stjepana Vukčića, jer u protivnom, da je grad došao u ruke

³ Isto, 39.

⁴ M. Dinić, *Zemlje hercega* ..., 33.

⁵ S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, Posebna izdanja SAN, knj. CCCLXXVI, Beograd, 1964, 10. dalje.

Venecije, povećao bi se njen uticaj u ovom dijelu Jadranskog mora, a proširila bi svoj uticaj i u unutrašnjost Balkanskog poluostrva, što bi direktno zadiralo u interese Dubrovnik a zbog konkurencije. Kada je kastelan Novog obavijestio Dubrovčane o svom položaju u gradu, oni su mu savjetovali da ostane vjeran svom gospodaru Stjepanu.⁶ Dubrovčani su o stanju u gradu obavještavali Stjepana i predlagali mu da poduzme mjere za odbranu grada. Sva nastojanja Venecije ostala su bez rezultata, jer je Stjepan zadobio odlučujući uticaj u Novom uz pomoć Dubrovnik a i, Novi će biti u Stjepanovim rukama sve do njegove smrti, a kasnije, do kraja 1481. godine, u posjedu njegovog nasljednika Vlatka. Iz prethodnog teksta se vidi da su u početku Stjepanove vladavine njegovi odnosi sa Dubrovnikom bili prijateljski, što neće biti uvijek karakteristika u kasnijim vremenima.

Stjepan se uspijeva oduprijeti osvajačima i njegov položaj nasljednika Sandaljevih teritorija se stabilizovao. To se vidi iz povelja koje su mu uputili: aragonsko-napuljski kralj Alfons V 1444. godine i rimski kralj Fridrih III 1448. i ponovo Alfons V 1454. godine. Sadržaj sve tri povelje je sličan: njima se poimenice navode Stjepanova mjesta i potvrđuju mu se.⁷ Nakon što je učvrstio svoj položaj, Stjepan je nastojao, prilično uspješno, da proširi svoju teritoriju. Kao posljedica tih Stjepanovih težnji dolazi do rata sa Dubrovnikom koji traje od 1451. do 1454. godine. U ovom ratu jedan od ratnih ciljeva Dubrovnik a bio je Novi i župa Dračevica. Interesovanje Dubrovnik a da osvoji Novi u ovom ratu bilo je veliko. Dubrovnik u jednom sporazumu sa svojim saveznikom u tom ratu, kraljem Bosne Tomašem, zahtijeva od kralja da u slučaju njegovog zauzeća Dračevice sa Novim, i župu i grad preda njima — Dubrovčanima.⁸ U ovom planu zauzimanja Novog interesantan je jedan podatak koji nam govori koliko je Dubrovniku bilo stalo do zauzeća Novog. Oni daju nagradu od ukupno 600 dukata prvoj trojici vojnika koji se popnu na zidine Novog, kada grad bude osvojen.⁹ Kako do planiranog napada nije došlo, Dubrovnik je uštedio 600 dukata. Dubrovnik je u ovom ratu zauzeo Vrsinje kroz koje prolaze karavanski putevi od Trebinja za Novi, što će se za naredni period negativno odraziti na opšti razvoj Herceg-Novog.

Kod sklapanja mira, Novi je takođe zauzimao posebno mjesto. U hercegovo j povelji, koju je izdao Dubrovniku u vezi sa sklapanjem mira, u jednoj tački traži se od Dubrovnik a da se stanovnici Novog tretiraju kao i svi drugi hercegovi podanici, to jest, da mogu dolaziti u Dubrovnik da kupuju i prodaju robu.¹⁰ Popuštanje Dubrovnik a u ovom Stjepanovom zahtjevu za Novi je značilo stepe-

⁶ Isto, 11/12.

⁷ M. Dinić, *Zemlje hercega ...*, 3.

⁸ S. Ćirković, *Herceg Stefan ...*, 169.

⁹ Isto, 169.

¹⁰ Isto, 210.

nicu više za njegovu emancipaciju u tadašnjem svijetu. Nakon što su utvrđene tačke mira, Stjepan je u Novom 10. aprila 1454. godine objavio mir sa Dubrovnikom.¹¹

Desetak godina nakon završetka rata sa Dubrovnikom, Stjepanu je zaprijetila mnogo veća opasnost koja je dolazila sa sve većim prodorom Turaka na Balkan. Herceg je izgubio dobar dio svojih teritorija, čemu je dosta doprinio njegov sukob sa sinom Vladislavom. Nakon velikog prodora Turaka 1465. godine, Stjepan se našao u vrlo teškom položaju, a od teritorija koje je nekada posjedovao ostao mu je samo uski priobalni dio od Risna do Novog sa ovim gradovima, ali je i njima prijetila velika opasnost da padnu u ruke Turaka. Stjepan se obavezao na plaćanje danka Turcima tako da je ostao gospodar Novog, a Mehmed II ga u svojim naredbama naziva turskim namjesnikom »od Hercegovine zemlje, sandžak-begom i novskim kadijom«.¹²

Mogućnost pāda preostalog dijela Hercegovine teritorije nije išla u prilog zapadnih, hrišćanskih zemalja, pa su se za odbranu Novog zainteresovale Ugarska i Venecija. Uvidjevši svoj nezavidan položaj, Stjepan vodi pregovore sa ugarskim kraljem Matijom Korvinom. Herceg je trebalo da preda kralju Matiji Novi i ostale teritorije koje još nisu bili zauzeli Turci i da uz to plati još 40000 dukata, a u zamjenu je trebalo da dobije Zagreb i još neke teritorije u Ugarskoj.¹³

Kada je Venecija saznala za ove Stjepanove kombinacije sa Ugarskom, ona šalje galiju u Kotor, a kotorski knez je šalje u jesen 1465. godine na novsku obalu da zaštiti grad. Knez Kotora je dobio zadatak da se stara da grad Novi ne pređe u tuđe ruke, a Stjepan je obaviješten da će mu u slučaju potrebe kotorski knez pružiti pomoć.¹⁴

Već u poodmaklim godinama, poljuljanog zdravlja, osjetivši skori kraj i svojoj feudalnoj oblasti i sebi, Stjepan je po svojim poslanicima, februara 1446. godine ponudio Veneciji svoj dio Boke sa Novim i Risnom, a za to je tražio ostrvo Brač, te kuću u Splitu ili nekom drugom dalmatinskom gradu, kao i pravo stanovanja u Veneciji. Ovo ustupanje bi trebalo da bude uslovno, odnosno da se Stjepan ponovo vrati u Novi, na svoju teritoriju ako se za to ukaže prilika.¹⁵ Međutim, ni jedna od ovih kombinacija nije realizovana, osim što se Venecija obavezala da će braniti Stjepanova dva grada o svom trošku.¹⁶

¹¹ T. Popović, Herceg Novi, 24.

¹² Isto, 28.

¹³ S. Ćirković, Herceg Stefan ..., 262.

¹⁴ S. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike IX, Zagreb, 1890, 336. dalje.

¹⁵ B. Hrabak, Herceg-Noví u doba ..., 12.

¹⁶ S. Ljubić, Listine IX, 358.

Novi je bio jedno od omiljenih Stjepanovih boravišta. On je u njemu redovno boravio od sredine zime i tu dočekivao proljeće. Stjepan je u Novom proslavio svoju treću ženidbu, maja 1460. godine, sa Cecilijom. Svoju posljednju odluku donio je u Novom, 21. maja 1466. godine on je pozvao mileševskog mitropolita Davida, gosta Radina i komornika Pribisava Vukotića zbog sastavljanja testamenta.¹⁷ Testament je bio posljednji dokument koji je Stjepan izdao. Sutradan, 22. maja 1466. godine herceg Stjepan Vukčić Kosača je umro.

Posljednji period, od Stjepanove smrti do zauzeća grada od strane Turaka, vezuje se za ime Stjepanovog mlađeg sina Vlatka. Stjepan je odredio mlađeg sina za nasljednika zbog toga što se često sukobljavao sa starijim Vladislavom, koji je prišao Turcima i, »zbog sveg zla koje mi je nanio«, kako to Stjepan na jednom mjestu kaže.

Politička situacija u vrijeme i nakon Stjepanove smrti bila je vrlo komplikovana, što je dovelo novog hercega u tešku situaciju, jer je trebalo od Turaka sačuvati preostalu očevinu. Najveći dio Stjepanovog teritorija od 1465. godine je pripao Turcima, koji su zaposjeli glavne saobraćajnice, a s tim i privredno najaktivniji i najmnogoljudniji dio zemlje. Od tranzitnih taksi naplaćivanih od karavana koji su išli iz Dubrovnika u Bosnu i Srbiju i obratno, Vlatko više nije imao nikakve koristi. Sa carinama je bila slična situacija. Trg Drijeva su stalno bila u rukama Vlatkovih neprijatelja, Vlatkovića ili Turaka. Privredna aktivnost održavala se samo u Novom i njegovoj okolini, a manifestovala se kroz trgovinu za koju se zna da je njen opseg znatno pao u odnosu na nivo trgovačke razmjene iz Stjepanovog vremena. No i pored pada privrednog značaja Novog, borba za njega se nastavlja. Vlatko se u prvim godinama nakon očeve smrti oslanjao na napuljskog kralja Feranta, čija su dva poslanika stigla u Novi, ali oni pokazuju više interesa kako da pridobiju Vlatkove gradove, nego što stvarno brinu o Stjepanovom nasljedniku. Stjepanova udovica Cecilija i kotorski knez su se pobrinuli da o prisustvu poslanika iz Napulja obavijeste Veneciju, koja je intervenisala kod poslanika sa obrazloženjem da je Novi uvijek uživao njenu zaštitu i da stoga zahtijeva da Ferant ne dira u Vlatkove gradove.¹⁸ Da bi potvrdila svoju zaštitničku ulogu, Venecija je naredne 1467. godine poslala Vlatku žita i soli za njegove gradove.¹⁹ Pomoć koju je Vlatko dobijao od zapadnih susjeda nije bila dovoljna ni efikasna, pa je Vlatko bio primoran da se pokori Mehmedu II 1469. godine, a ovaj mu je zauzvrat ostavio Novi i Risan sa još dva grada.

¹⁷ S. Ćirković, *Herceg Stefan* ..., 267.

¹⁸ B. Hrabak, *Herceg-Novii u doba* ..., 12.

¹⁹ Isto, 13.

Pad Herceg-Novog pod tursku vlast

Pad Herceg-Novog se očekivao i bilo je samo pitanje vremena kada će do toga doći. Zbivanja koja su nastala u 1481. godini stvorila su uslove koji će krajem ove godine i početkom naredne 1482. dovesti do pada Herceg-Novog pod tursku vlast.

Pometnju u Turskoj, koja je nastala smrću sultana Mehmeda II, želio je da iskoristi herceg Vlatko i da povрати izgubljenu teritoriju. Početkom juna on upada u Bosnu i nakon početnih uspjeha doživljava težak poraz od bosanskog sandžak-bega Daut-paše. Vlatkova vojska je potpuno razbijena, a on se spasio bjekstvom u Novi. Ovim pokušajem da povрати izgubljenu očevinu on se zamjerio Turcima, tako da je vjerovatno još u julu 1481. godine izdata naredba Bajazita II sandžak-begu Hercegovine, Ajaz-paši da zauzme Novi.²⁰

Protjerivanjem Turaka sa Apeninskog poluostrva 1481. godine aktualiziralo se pitanje zauzimanja ostatka hercegovine zemlje, jer je Novi sa lukom i tvrđavom mogao predstavljati u datom momentu opasnost za Turke.

Ovo su bili razlozi koji su doveli do opsade Novog. Ajaz-paša je početkom novembra opsjeo grad sa 2000 vojnika. Odbrana grada je bila skoncentrisana u dvije tvrđave: jedna na samoj obali mora, možda na mjestu današnje tvrđave Forte Mare, kojom je komandovao herceg Vlatko. Koliki je bio broj branilaca skoncentrisan u ovoj tvrđavi nije nam poznato. Drugu tvrđavu, koja je bila locirana na brdu, branilo je 400 Ugara,²¹ a zapovjednik im je bio Ladislav Markus. Ajaz je, dobro procijenivši situaciju, prvo spriječio mogućnost doturanja pomoći gradu sa morske strane, tako da je grad bio odsječen. Pomoć opsjednutom gradu poslana je od napuljskog kralja Feranta, od dvije galije pod komandom Katalonca Franca Pastora, te jedna lada sa životnim namirnicama.²² Pomoć od 1000 Mađara i Hrvata, upućena od Ugarske iz Sinja, zbog nevremena stigla je u dubrovačku luku tek 17. decembra i sutradan namjeravala da pođe u pomoć opsjednutom gradu, ali ih je preduhitrio Vlatko koji je odustao od borbe i predao tvrđavu koju je on branio. Donji grad odmah je zaposjelo 2000 Turaka. Tačan datum Vlatkove kapitulacije, što je sa formalno-pravne strane značilo i pad srednjovjekovne Hercegovine, nije utvrđen. Vjerovatno da je do toga došlo između 7. decembra, kada se u Dubrovniku još čine naponi da se pomogne Novom²³ i, 13. decembra kada je Vlatko, po riječima Barto-

²⁰ V. Atanasovski, Pad Hercegovine, Narodna knjiga — Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1979, 132/33. dalje.

²¹ Isto, 134/35.

²² Isto, 134.

²³ J. Tadić, Nove vesti o padu Hercegovine pod tursku vlast, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. VI—2, Beograd, 1962, 136. dalje.

lomeja Lukarovića, prešao preko dubrovačke teritorije na putu iz Novog za Tursku.²⁴ Mađari su držali gornju tvrđavu još nešto više od mjesec dana. Potpuno osvajanje grada završeno je 27. ili 28. januara 1482. godine, kada je Markus predao grad uz uslov da se on i njegova vojska mogu slobodno vratiti u svoju domovinu.²⁵ Negdje u isto vrijeme povukle su se i napuljske lađe, koje u odbrani grada i nisu odigrale neku značajniju ulogu.²⁶

Vlatko je sa porodicom bio u Hercegovini vjerovatno do 1486. godine, kada se stavio pod zaštitu Venecije i prešao na Rab gdje je i umro 1489. godine.

Osvajanjem Herceg-Novog od strane Turaka za ovaj grad počinje jedna nova faza života po mnogo čemu različita od prikazane stogodišnje političke istorije toga doba vezane za Herceg- Novi.

PRIVREDA HERCEG-NOVOG

Trgovina

Izgradnja Novog je trebala da znači oslobađanje bosanske države od uvozno-izvoznog posredništva Dubrovnika. Realizacija ove ideje nije išla ni malo lako. Namjera osnivača grada bila je da tu bude trg soli, koja je zbog potreba mnogobrojnog stanovništva u zaleđu donosila velike zarade vlasnicima trgova soli, a na južnom Jadranu od Neretve do Bojane bilo je, po zakonu tradicije, dozvoljeno da se so prodaje na četiri trga: Drijeva, u Dubrovniku, u Kotoru i na trgu Sv. Srđa na ušću Bojane. Uspostavljanje trga soli u Novom značilo je poremetiti vjekovnu tradiciju, a što je još značajnije za stare trgove, koji su dobili novog konkurenta, umanjeње njihovog trgovačkog opsega, a time smanjenje priliva novčane dobiti. Pošto je trgovina bila najznačajnija privredna grana u Novom, a so najvažniji artikal kojim se trguje, razumljivo je što su akcije Dubrovnika, Venecije i drugih za to zainteresovanih zemalja, najviše bile usmjerene na ometanje trgovine ovim artiklom.

Veliki nedostatak za uspješniji razvoj trgovine u Novom bio je taj što grad nije imao vlastitu trgovačku flotu. Poznato nam je da je Tvrtko I kupio tri lađe od Venecije i da je Stjepan uvećao ovu flotu sagrađivši nekoliko brigantina i četiri galije, ali je to bilo malo za potrebe bosanske privrede, pa su prevoz robe vršile najčešće kotorske, a nerijetko i dubrovačke lađe.

Nakon što je obrazovan trg soli u blizini rječice Sutorine, sa skladištima za ovaj proizvod, u avgustu 1382. godine, u Novi dolaze prve lađe natovarene solju,¹ što je označilo početak trgovačko-

²⁴ Isto, 134; V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 138.

²⁵ T. Popović, *Herceg Novi*, 30.

²⁶ J. Tadić, *Nové vesti ...*, 137.

¹ B. Hrabak, *Herceg- Novi u doba ...*, 9.

-privrednog života grada. Izgrađena su i solna polja gdje se isušivanjem vode dolazilo do soli. Slobodna trgovina i proizvodnja soli u Novom nije bila dugog vijeka. Iako je Tvrtko poduzeo značajne mjere za razvoj trgovine soli u Novom, kao što je zabrana svojim podanicima da kupuju so u Dubrovniku, politički događaji su doveli do toga da je Tvrtko I početkom decembra 1382. godine izdao povelju u kojoj ističe da prihvata stari zakon po kome se nigdje ne može otvoriti novi trg soli izuzev na mjestima gdje se od davnina trgovalo, te zbog toga zabranjuje prodaju soli i dalju izgradnju solila u Novom.² Ova zabrana je imala za posljedicu to što se Novi nije uspio razviti u značajno privredno središte tadašnje bosanske države, iako se sa trgovinom soli u Novom nije potpuno prekinulo ni nakon ove zabrane. Da se i dalje trgovalo govore nam dubrovački protesti koji idu i do ugarske kraljice Marije.³

Dolaskom Novog u posjed Sandalja Hranica ponovo oživljava proizvodnja i prodaja soli u Novom. Ranije je istaknuto na koje su sve načine Dubrovčani nastojali da privole Sandalja da odustane od trgovine soli u Novom. Pored obećanja da će prestati sa trgovinom soli u Novom, koju je davao Dubrovniku, Sandalj nije prekidao podsticanje trgovine ovog proizvoda. U jednom periodu Dubrovnik je našao zajedničku riječ sa Sandaljem, oko pitanja prodaje soli u Novom, na taj način što je uzimao u zakup skele u Novom, gdje su dubrovački trgovci dovozili i prodavali so. Ovo rješenje nije bilo dugotrajno jer je Sandalj ubrzo uvidio da su prihodi dobijani od davanja skele u zakup znatno manji od prihoda kada se direktno ubiru.

Najradikalnije i najuspješnije mjere u trgovini i uopšte u privredi Herceg-Novog poduzeo je Stjepan Vukčić. Da bi parirao mjerama Dubrovnik u njegovom sprečavanju trgovine soli u Novom, Stjepan je svojim podanicima zabranio da kupuju so u Dubrovniku. Podanicima Ivaniša Pavlovića kao i drugim koji moraju preći preko njegovog teritorija da bi stigli u Dubrovnik, zabranjuje da prelaze preko njegovog teritorija zbog kupovine soli u Dubrovniku.⁴ Poteškoće u trgovini soli Stjepanu stvara i Venecija. On je nastojao da od Venecije za Novi dobije prava i povlastice koje su imali drugi primorski gradovi. Tu je samo djelimično uspio, jer je Venecija 1450. godine odobrila trgovinu žita, vina, ulja, mesa i drugih artikala, ali nije odobrila proizvodnju i prodaju soli u Novom. Uslov je bio da se sva uvezana roba u Novi carini od strane kotorskih carinika. Da bi se oslobodio ove neugodne obavcze, Stjepan se obratio kralju Alfonsu. On traži da se Alfonsovi podanici koji dovoze robu u Novi ne carine, jer su Stjepanovi podanici trgovali u Apuliji sa izvjesnim privilegijama. Kao argument za uvoz namir-

² D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja ...*, 50.

³ D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 39.

⁴ B. Hrabak, *Herceg-Novi u doba ...*, 20.

nica bez carinjenja poslanici kod Alfonsa su iznijeli podatak da se hercegov dvor nalazi u Novom koji je udaljen od drugih centara, tako da se neredovno snabdijeva namirnicama. Praksa je bila da se roba za ličnu upotrebu feudalca nije carinila, tu povlasticu Stjepan je imao i kod Dubrovnika, ali je ta roba imala količinsko ograničenje. Takvo ograničenje stavio je i Alfons, u vrijednosti od 2000 dukata, ali je Stjepan dobio dozvolu na uvoz soli, što ipak nije mnogo pomoglo, jer je Venecija strogo kontrolisala uvoz soli u Novi, zato Stjepanu u trgovini soli nije bilo strano ni krijumčarenje ovim artiklom.

Pored svih zabrana trgovina soli u Novom se nastavlja, a i kapacitet proizvedene soli sa novskih solila se znatno povećao u odnosu na one količine koje su se proizvodile prije i u početku Stjepanove vladavine.

Struktura robnog prometa u Novom je bila dosta raznovrsna. Iako najznačajnija, so nije bila i jedina trgovačka stavka u robnom prometu koji se odvijao u Novom. U vrijeme rada tkaonice u Novom, tkanine su bile roba kojom se, pored soli, najviše trgovalo u Novom, o čemu će nešto kasnije biti više riječi.

Hercegova trgovina crvcem je jednim dijelom išla preko Novog, a crvac se izvozi u Firencu, Veneciju i druge gradove. Bio je jako skup, a pošto ga je bilo mnogo na Stjepanovom teritoriju, hercegu je donosio velike zarade. Trgovina voskom i smolom je dobrim dijelom išla preko Novog. Vosak i smola su najčešće izvoženi u Veneciju i Firencu. Za Veneciju je bila naročito značajna smola koja je korištena za potrebe brodogradnje. O trgovini olovom u Novom, takođe imamo dosta podataka koji govore o prometu ove rude kroz Novi.⁵ Pored navedenog robnog prometa, koji prolazi kroz Novi, mnogo se trgovalo i žitaricama, uljem, vinom, mesom i drugim životnim namirnicama, koje se najčešće uvoze iz Venecije i Apulije.⁶

Razvoj zanatstva

Razvoj zanatstva u Novom usko je vezan za ime hercega Stjepana. U tom pravcu on je poduzeo odgovarajuće mjere. Da bi razvio zanatsku djelatnost u Novom, bilo mu je potrebno stručno stanovništvo u gradu koje bi se moglo baviti odgovarajućom zanatskom djelatnošću. Zato je prva mjera, koju je poduzeo, bila dovođenje i naseljavanje stanovnika u Novi, iz drugih gradova i krajeva. Zbog toga Stjepan zida kuće u Novom za nove stanovnike ili im daje

⁵ S. Cirković, *Herceg Stefan...*, 140.

⁶ B. Hrabak, *Herceg-Novl u doba...*, 15.

olakšice za gradnju kuća. Herceg je u novim stanovnicima najviše tražio zanatlije, kojim je davao niz privilegija kako bi ih privukao i zadržao da rade u Novom, na primjer, oslobađanjem poreskih nameta za duži niz godina. Ovo je bila olakšica koju je Stjepan nudio, potencijalnim stanovnicima Novog, u početku sprovođenja plana naseljavanja, ali kako intenzitetom doseljavanja nije bio zadovoljan on ide korak dalje, tako što je javno proglasio da se novopridošli stanovnici Novog neće moći tretirati ni progoniti za dugove koje su imali u svojim gradovima. Po jednoj žalbi Dubrovčana ovaj Stjepanov proglas se odnosio i na zaštitu onih lica koja su bila optužena za krađe i pljačku.⁷ Hercegovu pružanje azila ljudima koji su imali dugove, a vjerovatno ne samo njima, dalo je dobre rezultate, jer dolazi mnoštvo ljudi, prvenstveno iz Kotora i Dubrovnika. Koliki je bio broj izbjeglica iz ovih gradova nije utvrđeno, ali su nam poznati protesti i jednih i drugih zbog ovih Stjepanovih mjera.

Pored navedenih povlastica koje su privukle nove stanovnike da žive i rade u Novom, oni su u hercegovom gradu imali i veće mogućnosti za urosnijim zaradama.

Pored manufakture tkanina i zanatlija koji su radili u sklopu ove radionice, u Novom su postojale i druge zanatske radionice i zanati. Sačuvani podaci nam govore da je u Novom radila radionica oružja, balista (samostrijela),⁸ oklopa⁹ i drugih vrsta oružja. Radili su i kovači, obučari i druge slične zanatske struke potrebne u svakodnevnom životu grada.

Razvojem grada stvaraju se uslovi i potreba za zanatlijom zlatarom. Kao zlatari koji rade u Novom, pominju se Branko Stjepanov 1451. i Andrija iz Novog Brda 1476. godine.¹⁰

Da bi stvorio podlogu za održavanje i produženje zanatske djelatnosti, Stjepan šalje mlade ljude iz Novog u Dubrovnik da izuče zanat. Za razliku od većine hercegovih podanika, koji odlaze u Dubrovnik da obezbijede životnu egzistenciju, radeći kao posluga i slične poslove, a usput bi neko od njih savladao neku zanatsku vještinu, mladići koji odlaze iz Novog dolazili su da uče zanat, a potom bi se vraćali u svoj grad, Novi.

Tkačka manufaktura

Glavni snabdjevač, stanovništva u zaleđu, tkaninama, od početka XV vijeka, bio je Dubrovnik. Potrebe za tkaninama su bile velike, pa je tkanina proizvođaču donosila velike zarade. Tkanine, koje su se uvozile u Bosnu, bile su različite što je uslovljavalo tržište, jer je odjeća bila jedno od obilježja pripadnosti određenom sloju.

⁷ S. Ćirković, *Herceg Stefan* ..., 122.

⁸ S. Ćirković, *Herceg Stefan* ..., 124.

^{9/10} B. Hrabak, *Herceg-Novi u doba* ..., 27.

Uvidjevši sav značaj koji ima proizvodnja tkanina, Stjepan se odlučuje da osnuje radionicu za proizvodnju tkanina. Osnivanje tkaonice može se povezati sa hercegovim kontaktima koje je imao sa Firencom, koja je bila jedna od vodećih država tadašnjeg svijeta u proizvodnji tkanina. Osnivanje i rad tkaonice nije išao bez poteškoća, koje su pričinjavali Dubrovčani i Kotorani. Kotorani su, plašeći se da ne izgube svako značenje u široj oblasti Boke, potražili pomoć od svoje metropole Venecije. No kako je Venecija u to vrijeme bila u ratu sa srpskim despotom oko Zetskog primorja, svoju akciju je ograničila na savjete Stjepanu da odustane od svoje namjere. To Stjepana nije spriječilo u namjeri da podigne tkaonicu, te Kotorani traže od Venecije da im dozvoli da i oni razviju tekstilnu industriju, što je Venecija odbila. Kada nisu uspjeli u ovom svom zahtjevu, oni traže od Venecije da budu posrednici u izvozu tkanina iz Novog i Dubrovnika na teritoriju Mletačke Republike, kako bi ubiranjem carina na tu robu i oni imali neku korist. Ovdje im je Venecija izašla u susret i u jesen 1462. godine odobrila da Kotor naplaćuje carine od tkanina uvezenih iz Dubrovnika i Herceg-Novog.

Hercegov savjetnik u poslovima oko organizovanja rada tkaonice bio je Rimljanin Roberto dala Kolte, koga je Stjepan doveo preko svoje ljubavnice, Firentinke Jelisavete. Herceg nije imao trgovca-moćnika koji bi u pokretanje rada radionice tkanina mogao uložiti veća sredstva, pa je on na sebe morao preuzeti sve brige oko otpočinjanja rada tkaonice. Pokušao je da od Dubrovnika dobije vunu, ali mu nije dozvoljeno da vunu kupuje u Dubrovniku. Tu se radilo o finoj prerađenoj vuni, jer su i Dubrovčani neprerađenu vunu nabavljali u zaleđu, dakle i na hercegovom teritoriju. Pitanje nabavke vune riješeno je tako što je nabavljana u Južnoj Italiji, sa posjeda kralja Alfonsa V.

Nabavka pribora za bojenje tkanina odobrena je u Dubrovniku. Veliko vijeće je dozvolilo hercegovom čovjeku da kupi potrebni pribor u Dubrovniku u vrijednosti od 30 dukata.¹¹ Što se tiče materijala za bojenje, herceg je raspolagao sa crvcem, koji je bio najskuplji sastojak potreban za bojenje, ali njegovi majstori kao ni Dubrovčani nisu znali da ovaj proizvod rudarstva upotrijebe za boju.¹² Farbari, kao najcjenjeniji majstori u procesu proizvodnje tkanina, uživali su radnu i poslovnu autonomiju. Oni nisu bili u najjačom odnosu, nego su u svojim radionicama primali istkane komade i tu ih bojili, naravno uz određene uslove.

Organizacija samog procesa proizvodnje tkanina nije nam bliže poznata. Učešće Stjepana u raspodjeli prihoda, takođe nije poznato. Vjerovatno da je Stjepan tkačima davao bezkamatni kredit na određenim vremenski period sa garancijom otkupa robe, to

¹¹ S. Cirković, *Herceg Stefan* . . . , 123—24.

¹² B. Hrabak, *Herceg-Noví u doba* . . . , 24.

nije imalo uticaja na dati kredit koji se isplaćivao po isteku vremena na koje je kredit dat. Za uzvrat, zanatlija je bio dužan da se u tom periodu, na koji je dobio kredit, bavi svojom djelatnošću, a u slučaju da prekine sa bavljenjem tog posla prije isteka roka, bio je dužan da u trenutku tog prekida vrati kredit.¹³

Stjepan je bio neposredni vlasnik tkačke manufakture, ali on tu tkaninu, proizvedenu u Novom, nije koristio za ličnu upotrebu, nego je nabavljao od dubrovačkih trgovaca stranu, kvalitetniju tkaninu, što nam govori da proizvodi novske tkaonice nisu bili ravni kvalitetu evropskih tkanina i da su bili namijenjeni za široko tržište, odnosno za niže slojeve tadašnjeg društva.

Tkanine novske tkaonice najčešće su nalazile svoje kupce u unutrašnjosti Balkana, ali su se one probile i na kotorsko tržište. Razlog više koji je doprinio tome je činjenica da su novske tkanine bile znatno jeftinije od dubrovačkih. Ovo je bio razlog što ni dubrovačko tržište nije bilo strano novskim tkaninama, ali razumljivo u mnogo manjim količinama nego što je to bio slučaj sa kotorskim tržištem. Proizvodnja i prodaja novskih tkanina nailazila je na velike poteškoće koje su joj pričinjavali konkurenti, Dubrovnik i Venecija. Dubrovnik je na razne načine nastojao da spriječi konkurenciju novske manufakture, dok je Venecija nastojala da omete trgovinu i Dubrovačkih i novskih tkanina. U tom smislu ona je povećala 1462. godine carine na 10% od vrijednosti robe i zabranila da njeni podanici kupuju i izvoze ove tkanine.

Koliko je dugo radila tkačka manufaktura u Novom nije moguće precizno odrediti. Iz sačuvanih podataka vidimo da je tkaonica radila nekih petnaestak godina. Prvi sigurni podatak o početku rada tkaonice datira od 3. marta 1449. godine,¹⁴ što znači samo tridesetak godina nakon početka rada tkaonice u Dubrovniku. Prostorije radionice za proizvodnju tkanina bile su smještene u podgrađu, kod rječice Sutorine, zbog potreba ove vrste proizvodnje za slatkom vodom. Posljednji podaci o radu tkaonice datiraju iz 1464. i 1465. g.,¹⁵ dok za kasniji period o radu tkaonice nemamo sačuvanih dokumenata, ali je vjerovatno da je ona radila još neku godinu nakon 1465. godine.

Navedene privredne djelatnosti su doprinijele da Herceg-Novi u Stjepanovo doba bude jedan od najznačajnijih privrednih centara hercegove zemlje, a svakako najznačajniji centar južne Hercegovine. Političke okolnosti mu nisu dozvolile da sačuva taj status. »Bez obzira što čitav hercegov poduhvat nije imao trajnijih posljedica, potrebno je podvući da, svestrano zahvaćen i striktno vođen, predstavlja najzreliju ekonomsku politiku u privrednoj istoriji Bosne.«¹⁶

¹³ S. Ćirković, Herceg Stefan . . . , 124.

¹⁴ B. Hrabak, Herceg-Novi u doba . . . , 22.

¹⁵ I. Voje, Sukno iz Hercegnovega, Zgodovinski časopis, XIX—XX, Ljubljana, 1966, 184.

¹⁶ D. Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, 107.

O URBANOM UREĐENJU I UPRAVI GRADA

O urbanom liku grada znamo vrlo malo, i to preko podataka koji posredno govore o arhitektonskom izgledu grada.

Grad su branile dvije tvrđave, jedna smještena na obali mora, vjerovatno na mjestu današnje tvrđave «Forte mare», a druga na uzvišenju sjeverno od prve, što znamo iz podataka koji govore o turskom osvajanju grada 1481/82. godine. Da li su ove dvije tvrđave bile međusobno povezane, nije nam poznato, ali su mogle djelovati zasebno, jer kada je herceg Vlatko sredinom decembra 1481. godine predao donju tvrđavu, braniooci u gornjoj tvrđavi su pružali otpor Turcima nešto više od mjesec dana.

Nakon zidanja tvrđave, formiran je trg (mercatum) soli, a nalazio se van zidina utvrđenja, na rječici Sutorini. Postepenim povećanjem broja stanovnika i razvojem privrede, naselje se povećavalo i prerastalo u grad (civitas) po tadašnjem kriteriju. Novi dobija obilježja i značaj grada i prije nego što je Stjepan preuzeo upravu nad njim. Zabilježeno je da je Jelena, Sandaljeva žena, često boravila u Novom,¹ pa je logično da su u gradu postojale odgovarajuće građevine u kojima je ona boravila. Kasnije je sagrađen dvor u kome je boravio Stjepan, jer je on redovno odlazio u Novi i provodio u njemu dio zime. Pored dvora Kosača, objekta javne kancelarije i kuća lokalne vlastele koje su se nalazile u gradu, ispod grada formira se podgrađe (suburbium). Siguran podatak o podgrađu javlja se prvi put tek 1423. godine,² ali je sigurno da je podgrađe formirano mnogo ranije, jer uporedo sa osnivanjem grada i zidanja gradskih zidina, uspostavlja se trg soli, ispod gradske tvrđave, oko koga se formira podgrađe, što znači da počeci razvoja podgrađa Novog idu uporedo sa osnivanjem i razvojem grada. Podgrađa su obično bila formirana od kuća trgovaca, zanatlija, mornara i stanovnika drugih zanimanja, koji su u tom dijelu grada obavljali i djelatnost kojom su se bavili.

Uprava u gradu je bila uređena po običajima onoga vremena. Iako se Novi nalazio, u župi Dračevici i bio njen centar, on je imao zasebnu upravnu vlast i organe vlasti nezavisne od istih u Dračevici. Na čelu župe nalazio se župan kao predstavnik vladara, dok se knez javlja kao predstavnik lokalne samouprave. Iste organe vlasti ima i grad, vojvoda kao vladarev namjesnik i knez. Dešavalo se da su oba zvanja, knez župe i grada i vojvoda župe i grada, paralelno pripadala istoj ličnosti. Dužnost župana i kneza grada su bile prenosnog karaktera, odnosno izvršavali su zahtjeve svoga gospodara, kralja ili hercega. U tu svrhu oni vode prepiske i izdaju različite isprave. U gradu je postojala i gradska kancelarija sa »zakletim« gradskim notarom. Javna kancelarija je bila uređena po

¹ S. Čirković, Herceg Stefan ..., 18.

² D. Kovačević-Kojić, Gradska naselja ..., 106.

obrascu i običajima tog vremena. Knjige javne kancelarije, nažalost, nisu sačuvane, što bi u protivnom pružalo znatno više podataka o Novom iz ovog doba. Među gradskim notarima bilo je i Italijana.³ Od bosanskih gradova vjerovatno je samo Novi imao javnu kancelariju.⁴

Vjerovatno da su u Novom, kao i u drugim primorskim gradovima postojali gradski časnici: sudije, auditor, kastelani, te članovi nekih tijela (vijeća) kao kolektivni upravitelj gradom.⁵ U gradu je postojao zapovjednik flote, lučki kapetan. Među funkcionerima u gradu bili su još zakupnik carinarnice i poslovođa tkačke manufakture. U Novom su povremeno boravili i vjerski poglavari. U Stjepanovoj pratnji, kada je boravio u Novom, često su se nalazili mileševski mitropolit i bogumiški gost Radin. Nakon Stjepanove smrti mitropolit David se zadržao u Novom do 1470. godine.

CRKVA I VJERSKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA U NOVOM

Najstarije stanovništvo Sutorine, sudeći po derivatu riječi »rina«, koja se nalazi u imenu Sutorina, a dolazi od imena grčke svete Irine, može se zaključiti da je to stanovništvo bilo pravoslavno.⁶ Po kazivanju K. Porfirogenita, Dračevicu su naselila srpska plemena.⁷

O vjerskim prilikama u Novom, a pogotovo kod pitanja pripadnosti stanovništva pojedinim religijama, malo se šta konkretno zna. Sigurno je jedno, da je u Novom od vremena kada grad pripada Kosačama, a vjerovatno i ranije bilo stanovnika koji su pripadali trima crkvama: pravoslavnoj, katoličkoj i bosanskoj crkvi. Za pripadnike ovih religija znamo na osnovu analognih zaključaka.

Kao što je rečeno u Dračevici je prije osnivanja Novog, a i nakon toga bilo uglavnom pravoslavno stanovništvo, pa se logično nameće zaključak da su među prvim stanovnicima novoosnovanog grada bili i pripadnici pravoslavlja.

Nastojanje Sandalja, a kasnije mnogo značajnije i uspješnije djelovanje Stjepana da od Novog napravi jak trgovačko-zanatski centar, a s tim u vezi dovođenje stručnih ljudi, za pojedine privredne djelatnosti, iz Dubrovnika i Kotora, koji su svakako pripadali katoličanstvu, značilo je prisustvo i katoličke crkve u Novom.

Vjerovatno je u Novom bilo i patarena. Poznato je da ih je bilo mnogo u Boki kotorskoj, a često prisustvo gosta Radina u Novom vjerovatno da je imalo nekakve veze sa postojanjem patarena u ovom gradu.

³ Isto, 236.

⁴ Isto, 348.

⁵ B. Hrabak, Herceg-Novu u doba ..., 30.

⁶ B. Hrabak, Herceg-Novu u doba ..., 28.

⁷ M. Zloković, Slovenska župa Dračevica, 55.

Kada se govori o hercegu Stjepanu i njegovom prisustvu u religijskim pitanjima, onda to predstavlja jako zamršeno i nejasno pitanje. Herceg je istovremeno poklanjao pažnju svim trima crkva-ma, što pokazuju u daljem tekstu navedeni primjeri.

On traži od kralja Alfonsa V. 1454. godine, da mu pošalje franjevce da šire katoličko učenje. Alfons mu je poslao franjevca Jovana, episkopa Osane, sa nekoliko male braće.⁷ Ako se sjetimo da je Stjepan za vrijeme rata sa Dubrovnikom bio ekskomuniciran bulom pape Nikole V, onda dovođenje franjevac postaje još čudnije. Nije poznato kada se Stjepan izmirio sa papom, odnosno kada je povučena ekskomunikacija.

Istovremeno, Stjepan je aktivan i u vezama sa pravoslavljem: 1454. godine u Goraždu je završena pravoslavna Crkva sv. Đorđa; šalje darove monasima Manastira sv. Katarine na Sinaju;⁸ pomaže episkopa Bosne, mileševskog mitropolita.

Herceg uporedo sa navedenim aktivnostima podržava i patarene. Naveden je značaj uloge u pregovorima oko mira sa Dubrovnikom 1454. godine, pripadnika bosanske crkve, gosta Radina, koji će ostati u hercegovo blizini sve do njegove smrti.

Iz jednog podatka, koji datira iz 1455. godine, kada je tražena žena za Stjepana, poslanici u tim pregovorima daju obećanje budućoj mladi, Barbari iz Lihtenštajna, da može da ostane u katoličkoj vjeri i da dovede sebi katoličke sveštenike,⁹ može se zaključiti da Stjepan nije bio katolik. Mada se krunisao u pravoslavnom manastiru Mileševi i uzeo titulu »hercega od svetoga Save«, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je Stjepan umro kao pripadnik pravoslavne crkve.

Kada su u pitanju crkvene građevine u Novom, takođe nemamo mnogo sačuvanih podataka iz kojih bi mogli nešto više saznati. Jedino o gradnji Crkve sv. Stefana, o kojoj će kasnije biti nešto više riječi, imamo prilično sačuvanih podataka.

Postoji vjerovatnoća da je Uspenska crkva, koja se nalazi u sklopu manastira Savina kraj Herceg-Novog, zadužbina hercega Stjepana. Crkva je dobila ime po čuvenoj ikoni »Uspenje Bogorodice«, koja se nalazi u toj crkvi, a rad je nekog Dimitrija, sina Rafaila.⁶ Takođe, crkva u Podima kraj Herceg-Novog, sv. Srđa ili Vakha, je moguća zadužbina Stjepana Vukčića Kosače. Po stilskoj formi ova crkva oživljava, kroz nešto prostije oblike, »nemanjički« stil gradnje, to jest, ove crkve se prave po uzoru na crkve u manastiru Hilandar, Ziča, Studenica i druge crkve srednjovjekovne srpske arhitekture iz perioda vladavine Nemanjića. Za razliku od ovih, Crkva sv. Stefana će se praviti u gotskom stilu, što su

⁷ S. Cirković, Herceg Stefan..., 215.

⁸ Isto, 216.

⁹ Nova enciklopedija u boji II, Vuk Karadžić — Larosse, Beograd, 1978, 1359.

uslovile istorijske okolnosti: dolazak Turaka u neposrednu blizinu prisilio je hercega Vlatka na oslanjanje i traženje spasa na zapadu, pa je stoga i razumljivo da se to odrazilo i na gradnju Crkve sv. Stefana. Prva vijest o zidanju crkve u Novom zabilježena je 12. aprila 1473. godine,⁷ sa jednog zasjedanja Vijeca umoljenih, gdje se raspravljalo o pružanju pomoći hercegu Vlatku za gradnju crkve u Novom. Odobrena je pomoć u vrijednosti 1500 perpera, ali ne u novcu nego u materijalu potrebnom za gradnju crkve, koji su trebali da isporuče dubrovački majstori određeni da učestvuju u izgradnji Crkve sv. Stefana.

Radovi na crkvi su brzo odmicali, ali kada je crkva možda već bila i ukrovljena u Dubrovnik stiže vijest, krajem septembra 1475. godine, da izgrađene ostatke crkve treba porušiti. Razlog koji je doveo do ovakve odluke nije poznat, samo je vjerovatno da tu odluku nisu uslovili niti nedostatak sredstava, niti eventualni nesporazum među saradnicima, niti možda neki lični prohtjev. Razlog za ovakvu odluku treba tražiti u nekoj elementarnoj nesreći.⁸

O arhitektonskoj formi nesagrađene Crkve sv. Stefana u Novom znamo na osnovu analogije sa Crkvom sv. Sebastijana u Dubrovniku, koja je služila kao obrazac po kome se gradila crkva u Novom. Prema ovoj analogiji Crkva sv. Stefana je bila visoka jednobrodna crkva sa jednom apsidom. Crkva je bila gotovo identična sa Crkvom sv. Sebastijana, osim što nije imala izgrađenu sakristiju. Pošto je sakristija bila sastavni dio katoličkih vjerskih objekata, vjerovatno da je Vlatko imao namjeru da podigne zgradu binu pravoslavne pripadnosti.

Herceg-Novi je nastao zahvaljujući političkim događajima s početka druge polovine XIV vijeka, sa tačno utvrđenim ciljem i namjenom koji su proizašli iz potrebe tadašnje bosanske države nametnute političkim zbivanjima i odnosima sa susjednim državama. Prvi period razvoja Herceg-Novog vezan je za srednjovjekovnu Bosnu i njenog vladara kralja Tvrtka I koji je i osnovao grad, sa ciljem da to bude trg soli, što će izazvati oštro suprotstavljanje susjednih zemalja, a naročito Dubrovnika, jer će biti ugrožen monopol Dubrovčana na prodaju soli u Bosni. To će biti razlogom stalnih nastojanja Dubrovnika da spriječi razvoj Novog da izraste u snažan privredni centar. Ponajviše zahvaljujući ovakvom djelovanju Dubrovnika Novi nije uspio da se razvije u onom opsegu za koji je imao sve uslove. No i pored toga ovaj grad će postati jedan od najznačajnijih privrednih centara srednjovjekovne Bosne, a najznačajniji privredni centar na dijelu teritorije Bosne koji pri-

⁷ V. Đurić, Crkva sv. Stefana u Novom, 401.

⁸ Isto, 406.

pada samostalnim feudalnim gospodarima iz porodice Hrančić — Kosača. Za razvoj privrede Novog od posebnog značaja je djelatnost Stjepana Vukčića — Kosače koji osniva tkačku manufakturu, koja je pored tkaonice u Dubrovniku jedina na širem području istočne obale Jadranskog mora. U ovom periodu Novi će izrasti u razvijeno gradsko naselje po tadašnjim kriterijima.

Stoljetni slobodni razvoj Novog u srednjem vijeku će se prekinuti padom pod tursku vlast početkom 1482. godine, da bi gotovo četiri i po vijeka grad bio u rukama raznih osvajača.

Herceg-Novi će konačno 1918. godine biti oslobođen od tuđinske vlasti kada je priključen matici zemlji, čime se nastavlja, naravno u drugim uslovima i pravcima, krajem srednjeg vijeka prekinuti slobodni razvoj ovoga grada.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

- Ljubić S., Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, IX, X, MSHSM JA, Zagreb, 1890, 1891.
Miklošić F., Monumenta Serbica, Graz, 1964.

LITERATURA

- Hrabak B., Herceg-Novi u doba bosanskohercegovačke vlasti (1382—1482), Boka 10, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi, 1978, 7—30.
Hrabak B., Uticaj primorskih privrednih centara na društveno ekonomsku historiju Bosne i Hercegovine u srednjem veku, Pregled, časopis za društvena pitanja 5, Sarajevo, 1953, 382—385.
Hrabak B., Proizvodnja i prodaja soli u Herceg-Novom i odnosi sa Dubrovnikom u vezi sa tim (1482—1538), Boka 8, Herceg-Novi, 1976, 62—109.
Cirković S., Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba, Posebna izdanja SAN, knj. CCCLXXVI, Beograd, 1964.
Cirković S., Istorija srednjovekovne bosanske države, SKZ, Beograd, 1964.
Kovačević D., Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Djela Naučnog društva BiH, XX, knj. XVIII, Sarajevo, 1961.
Kovačević-Kojić D., Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo, 1978.
Popović T., Herceg-Novi, istorijske bilješke I, Herceg Novi, 1924.
Voje I., Sukno iz Hercegnovca, Zgodovinski časopis, XIX—XX, Ljubljana, 1966, 181—185.
Đurić V., Crkva sv. Stefana u Novom, Zbornik Filozofskog fakulteta XI—1, Beograd, 1970, 399—411.
Zloković M., Slovenska župa Dračevica, Boka 1, Herceg Novi, 1969, 53—72.
Tadić J., Nove vesti o padu Hercegovine pod tursku vlast, Zbornik Filozofskog fakulteta VI—2, Beograd, 1962, 131—152.
Atanasovski V., Pad Hercegovine, Narodna knjiga — Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1979.
Dinić M., Zemlje hercega Svetoga Save, Glas SAN, CLXXXII, Beograd, 1940, 151—257.
Nova enciklopedija u boji II, Vuk Karadžić — Larousse, Beograd, 1978.

Summary

HERCEG-NOVI IN THE MIDDLE AGES

Božidar DONDOVIĆ

A review of the foundation of St Stefan, Novi, that is the present town of Herceg-*Novi* is presented according to the already published works.

In 1382 the Bosnian king Tvrtko I had the town erected and one of its later masters Herceg Stjepan Vukčić Kosača developed and improved it, so that it was named after him.

Immediately after the establishment, saltworks and a salt market were opened and around the middle of the 15th century a broadcloth mill began to work.

The town of Novi in the County of Dračevica had its own authorities: a military governor and town headman or prince. It seems that Herceg-*Novi* was the only among the Bosnian towns of the time to have a public office.

The town was settled by craftsmen and merchants of three religions: Orthodox, Catholic and Bogomil.

Herceg-*Novi* was the last town on the territory of Bosnian sovereigns to be conquered by the Turks, it was in 1483.